

Karolina MATUSZEWSKA
Uniwersytet Szczeciński (Szczecin)

„Wyjść z cienia, wydostać się z szafy i piwnicy”¹ – międzynarodowy program literacko- -tłumaczeniowy *TransStar Europa* i jego wpływ na recepcję literatury niemieckojęzycznej XX i XXI wieku w Polsce

Streszczenie: Autorka artykułu prezentuje europejski program *TransStar Europa*, wspierany przez Komisję Europejską i współfinansowany ze środków programu Unii Europejskiej „Uczenie się przez całe życie” oraz powstały w jego ramach projekt *Tłumaczeniowa Kostka Rubika – literatura europejska i przekład w sześciu odślonach*, w których uczestniczyła jako stypendystka w latach 2013–2015. Oba przedsięwzięcia miały na celu promocję języków należących do obszaru Europy Środkowo-Wschodniej i Południowej oraz bogactwa jej literatur i kultur. Do programu przystąpili studenci i tzw. *young professionals* wyłonieni w ramach konkursów rozpisanych w ośmiu państwach: Austrii, Czechach, Chorwacji, Niemczech, Polsce, Słowenii, Szwajcarii i na Ukrainie. Zgłębiali oni tajniki tłumaczeń literackich oraz przeszli szkolenia z zarządzania kulturą, pracowali indywidualnie, w grupach, tandemach językowych, współpracowali też z mentorami – np. Sławą Lisiecką – co zaowocowało m.in. wydaniem antologii z przełożonymi przez uczestników fragmentami tekstów niemieckojęzycznej literatury współczesnej. Liczne spotkania, odczyty, prezentacje i wieczorki autorskie oraz obecność stypendystów na targach książki w Lipsku pogłębiały ich wiedzę z zakresu przekładu i literaturoznawstwa. Autorka zwraca uwagę na fakt, że wymagająca i czasochłonna praca nad przekładami urozmaicona była szerokim wachlarzem imprez kulturalnych, otwartych również dla osób spoza programu, wykazujących zainteresowanie tłumaczeniami lite-

¹ Takie motto przyświecało warsztatom prowadzonym przez Iwonę Nowacką. Por. H. Krogulska, *Europejski projekt wspierający przekład literacki. TransStar, czyli „Tłumacze wychodzą z cienia”*, źródło: <https://www.goethe.de/ins/pl/pl/kul/mag/20607304.html> [stan z 30.04.2016].

rackimi. Udział w programie *TransStar Europa* był ubogacający zarówno dla stypendystów, jak i organizatorów.

Słowa kluczowe: Projekt *TransStar Europa*, języki środkowo- i wschodnioeuropejskie, tłumaczenie literackie, literatura niemieckojęzyczna, zarządzanie kulturą.

W poprzednim tomie „Studiów Neofilologicznych” Anna Majkiewicz, autorka artykułu *Seria Schritte/Kroki na polskim rynku wydawniczym*, zwróciła uwagę na uprzedzenia, których ofiarą pada literatura niemiecka, podkreślając przy tym fakt, że posługujący się owymi stereotypami – literatury „poważnej, głębokiej i podejmującej uniwersalne tematy, czy wręcz filozoficznej”² – na ogół nie wykazują najmniejszej chęci, by zweryfikować ich prawdziwość. Przedmiot moich rozważań stanowi program translatorski *TransStar Europa*, którego stypendystką byłam w latach 2013–2015 i który pogłębił wiedzę uczestników na temat najnowszych tendencji w literaturze niemieckojęzycznej XXI wieku. Odniosę się również do powiązanego z nim projektu *Tłumaczeniowa Kostka Rubika – sześć odstępów europejskiej literatury i jej przekładu* oraz wpływu obu inicjatyw na recepcję literatury niemieckojęzycznej w Polsce.

Kompleksowość programu *TransStar Europa*

Wspierany przez Komisję Europejską i współfinansowany ze środków programu Unii Europejskiej *Uczenie się przez całe życie (Lifelong Learning)* międzynarodowy projekt *TransStar Europa* to zakrojone na szeroką skalę przedsięwzięcie translatorskie podjęte w styczniu 2013 roku z inicjatywy prof. dr Schammy Schahadat i Claudii Dathe z Katedry Sławistyki Uniwersytetu Eberharda Karola w Tybindze. Jednostka ta pełniła rolę instytucji koordynującej i współpracowała z wieloma innymi organizacjami partnerskimi: Uniwersytetem Karola w Pradze, Uniwersytetem Łódzkim, Uniwersytetem w Zagrzebiu, Uniwersytetem w Lublanie, Uniwersytetem im. Tarasa Szewczenki w Kijowie, Domem Literatury w Stuttgarcie, Instytutem Goethego w Kijowie, Collegium Bohemicum w Uściu nad Łabą oraz Stowarzyszeniem Willa Decjusza w Krakowie. Do programu przystąpili studenci i tzw. *young professionals* z ośmiu europejskich państw, a były to: Austria, Czechy, Chorwacja, Niemcy, Polska, Słowenia, Szwajcaria i Ukraina, dzięki czemu współpraca w ramach projektu objęła również płaszczyznę interkulturową, niezwykle ważną w przekładzie.

² A. Majkiewicz, *Seria Schritte/Kroki na polskim rynku wydawniczym*, „Studia Neofilologiczne”, t. 11: *Współczesna recepcja literatury niemieckojęzycznej XX i XXI wieku*, red. J. Ławnikowska-Koper, A. Majkiewicz, A. Szyndler, Częstochowa 2015, s. 213.

Cele owego trzyletniego programu, który trwał do grudnia 2015 roku, były różnorodne, jednakże przede wszystkim dotyczyły promocji tłumaczeń i literatury, realizacji idei transkulturalnej Europy³, propagowania jej środkowo- i południowo-wschodnich literatur oraz literatury niemieckojęzycznej, szkolenia w dziedzinie tłumaczeń literackich i wspierania międzynarodowej współpracy. Organizatorzy położyli szczególny nacisk na przygotowanie stypendystów do pracy jako osób zajmujących się wymianą kulturową w Europie⁴. Zaznaczyć należy, że program nie był skierowany tylko do uczestników, którzy zakwalifikowali się do niego w ramach konkursu, lecz również do szerokiego grona osób zainteresowanych literaturą. Dzięki licznym imprezom, odbywającym się w ramach projektu oraz wydawanym publikacjom, osoby te miały możliwość zdobycia i pogłębienia wiedzy na temat swoich europejskich sąsiadów, poznając pisarzy oraz kulturę, czy też konfrontując się z tzw. mniejszymi językami europejskimi.

Podsumowując, można stwierdzić, że do głównych założeń projektu należało podniesienie znaczenia owych „mniejszych” języków europejskich i mniej zintegrowanych kultur w ogólnej świadomości⁵ oraz wykształcenie grona osób, które będą aktywnie uczestniczyć w dalszych etapach tego procesu. Nawiązanie nowych kontaktów w Europie, zarówno przez stypendystów, jak i przez przedstawicieli instytucji uczestniczących w projekcie, oraz planowana na przyszłość współpraca między poszczególnymi jednostkami okazały się najważniejszym celem dla wszystkich partnerów zaangażowanych w *TransStar Europa*.

Urzeczywistnienie wszystkich wymienionych założeń możliwe było na płaszczyźnie literackiej dzięki zaangażowaniu wybitnych specjalistów-mentorów z poszczególnych krajów, tłumaczy literatury z wieloletnim doświadczeniem zawodowym. Za pracę z grupą tłumaczącą z języka niemieckiego na polski odpowiadała Sława Lisiecka – tłumaczka m.in. dzieł Thomasa Bernharda, Hermana Hessego, Uwe Johnsona, Josepha Rotha, Friedricha Nietzschego, uhonorowana w 2012 roku przez Fundację Sztuki Nadrenii Północnej Westfalii (Kunststiftung Nordrhein-Westfalen) nagrodą dla najlepszej polskiej tłumaczki literatury niemieckojęzycznej. Mentorem grupy tłumaczącej z języka polskiego na niemiecki był Olaf Kühl – slawista, pisarz,

³ Zob. *TransStar Europa. Studenci i młodzi profesjonaliści realizują ideę transkulturalnej Europy*, źródło: http://ec.europa.eu/languages/inspire/20140520-transstar_pl.htm [stan z 23.04.2016].

⁴ Zob. *TransStar: Raising transcultural, digital and multitranslational competences*, źródło: <http://transstar-europa.com/download/downloads/TransStar%20Abschlussbericht%20PL.pdf> [stan z 2.04.2016].

⁵ Zob. M. Różańska: *TransStar Europa*, źródło: <http://villa.org.pl/villa/program/transstar-europa/> [stan z 12.04.2016].

laureat Nagrody im. Karla Dedeciusa, za stronę ukraińską odpowiadał Jurko Prochasko – eseista, germanista i pisarz, tłumacz twórczości Roberta Musiła. Opiekunowie dzielili się z pięćdziesięcioma uczestnikami programu wiedzą teoretyczną oraz jej często niełatwym zastosowaniem w praktyce.

Obok właściwej, wspieranej przez mentorów, warsztatowej pracy nad przekładami oraz pracy w dwujęzycznych tandemach – każda para języków (np. tłumaczący z niemieckiego na polski) miała możliwość korzystania z pomocy grupy tandemowej (tłumacze z polskiego na niemiecki), dzięki czemu stypendyści mogli wspierać się i rozwiązywać ewentualne problemy powstałe w trakcie pracy nad przekładami. Uczestnicy pozyskali cenne informacje dotyczące m.in. rynku wydawniczego czy mediów, brali czynny udział w dyskusjach o problemach translatorskich, nawiązywali kontakty z ekspertami. Stypendystom udzielano cennych wskazówek dotyczących wprowadzania na rynek nowych autorów lub książek oraz zwracano uwagę na problemy, z jakimi może się to wiązać. Uczestnicy programu dowiedzieli się, jakie kroki przedsięwziąć, by rozpocząć karierę tłumacza i zarazem menedżera, pośredniczącego w międzynarodowej wymianie kulturalnej, zgłębiali tajniki pisania rekomendacji książek dla wydawnictw, uczestniczyli w prowadzonych przez Renatę Serednicką warsztatach dotyczących popularyzacji literatury. Ryszard Wojnakowski w swoim wykładzie *Tłumaczenie na języki duże i małe: Asymetrie (Übersetzen in große und kleine Sprachen: Asymmetrien)*, wygłoszonym w Instytucie Goethego w Krakowie, zasygnalizował problematykę nieproporcjonalności w przekładzie literackim, powołując się na przykłady języków mniej i bardziej popularnych i uwrażliwiając tym samym na szereg zabiegów, jakie należy podjąć, by zmieniać tę sytuację. Cennym elementem uzupełniającym zdobytą wiedzę było szkolenie dotyczące zarządzania kulturą, na którym pojawili się przedstawiciele z fundacji S. Fischera (S. Fischer Stiftung). Współpraca nawiązana z tą organizacją oraz z należącą do niej siecią „Traduki” umożliwiła zorganizowanie wspólnej imprezy w ramach targów literatury w Lipsku w marcu 2015 roku. Stypendyści zaznajomili się też z działalnością innych organizacji partnerskich uczestniczących w programie, takich jak chociażby Willa Decjusza czy Collegium Bohemicum, brali udział w warsztatach na temat moderowania spotkań autorskich, np. spotkań wielojęzycznych, pisania projektów oraz modulacji głosu, zdobyli też podstawową wiedzę o programach komputerowych wspomagających tłumaczenie. Liczne spotkania i prowadzone w ich ramach odczyty umożliwiły pogłębienie wiedzy literackiej w zakresie najnowszych tendencji w literaturach krajów biorących udział w projekcie, a szczególnie literatury niemieckojęzycznej. W sprawozdaniu końcowym można znaleźć informację, że w publicznych wydarzeniach wzięło udział aż sześćdziesięciu twórców, moderatorów i ekspertów, a nawiązane kontakty

umożliwić mają dalszą współpracę w przyszłości, która będzie obfitować w nowe projekty⁶.

Wszystkie wymienione cele, w sprawozdaniu końcowym zwięźle określone jako szkolenia i doradztwo dla przyszłych promotorów kultury oraz działania na rzecz promocji mniejszych języków i ich kultur⁷, realizowane były na różne sposoby i w najrozmaitszych miejscach – począwszy od uniwersytetów, Instytutów Goethego, sal konferencyjnych, skończywszy na kawiarniach czy nadłabskich brzegach w Czechach. Wymagającej i czasochłonnej pracy uczestników nad przekładami towarzyszył więc szeroki wachlarz imprez kulturalnych, otwartych również dla osób spoza programu, wykazujących zainteresowanie tłumaczeniami literackimi. Oprócz przekazywania wiedzy teoretycznej i praktycznej, dla zachowania równowagi, organizatorzy zatroszczyli się o aspekt rozrywkowy, zapewniając stypendystom szereg atrakcji, związanych ze zwiedzaniem niektórych miast, np. Tybingi czy Uścia nad Łabą, udziałem w performansach i koncertach oraz zachęcając uczestników do prezentowania wyników swojej pracy w formie publicznych odczytów, prowadzenia wieczorów autorskich z pisarzami, nad których tekstami pracowali, czy też referowania zaobserwowanych różnic językowych i kulturowych między poszczególnymi krajami, które mogły okazać się problematyczne w procesie przekładu i tym samym rzutować na jego końcowy kształt.

Rekrutacja i obowiązki stypendystów

Aby zakwalifikować się do programu jako tłumacz z języka niemieckiego na polski, należało przesłać drogą elektroniczną do przedstawiciela Uniwersytetu Łódzkiego – jednej z organizacji partnerskich projektu – formularz aplikacyjny z informacją o nabytych doświadczeniach w zakresie tłumaczeń, czterostronicowy przekład dowolnie wybranego niemieckojęzycznego tekstu literackiego wraz z oryginałem, krótki życiorys oraz list motywacyjny. Od uczestników wymagano przede wszystkim dobrego zaplecza językowego oraz zagwarantowanej umową gotowości do regularnego udziału w spotkaniach i seminariach, które odbywały się w różnych miastach oraz *online*. Celem spotkań wirtualnych była analiza bieżących postępów w pracy nad tłumaczeniami. Do równie ważnych punktów współpracy

⁶ Zob. *TransStar: Raising transcultural, digital and multitranslational competences*, źródło: <http://transstar-europa.com/download/downloads/TransStar%20Abschlussbericht%20PL.pdf> [stan z 2.04.2016].

⁷ Zob. *ibidem*.

należało rozpowszechnianie informacji o projekcie, kooperacja między członkami poszczególnych grup, indywidualna praca z mentorem oraz regularny kontakt elektroniczny z opiekunami i innymi stypendystami, np. w formie interakcji na platformie elektronicznej. Cenne dla samych uczestników, ale także dla osób zainteresowanych literaturą i przekładem spoza programu, było angażowanie się stypendystów we współprowadzenie ogólnodostępnej strony projektu, poprzez jej aktualizowanie oraz uzupełnianie comiesięcznymi wpisami w rubryce *Übersetzer des Monats*⁸ (*Tłumacz miesiąca*). Ponadto uczestnicy projektu byli odpowiedzialni za pojawiające się na stronie sprawozdania z przeprowadzonych imprez kulturalnych. Dzięki tym czynnościom odbyli oni pośrednio szkolenie z promocji projektu.

Głównym założeniem było jednak przetłumaczenie przez każdego ze stypendystów minimum dwudziestu pięciu stron tekstu literackiego na język ojczysty uczestnika. Oprócz tego indywidualnego przekładu należało również współpracować z grupą nad wspólnymi tłumaczeniami innych fragmentów. Organizatorzy zapewnili w trakcie trwania projektu bezpłatny udział w seminariach i towarzyszących im wydarzeniach, opiekę mentorów, pokrywali też częściowo koszty podróży. Każde spotkanie podlegało obowiązkowej ewaluacji, dzięki czemu uczestnicy mogli wypowiadać się krytycznie co do jakości poszczególnych elementów, tym samym mając wpływ na ich ewentualną poprawę w przyszłości.

Warsztaty tłumaczeniowe

W trakcie trwania projektu odbyły się trzy spotkania warsztatowe dla każdej z grup. Aktywny udział stypendystów w przedsięwzięciu rozpoczął się 5 kwietnia 2013 roku równoległą inauguracją w trzech europejskich miastach – Łodzi, Tybindze oraz Kijowie – i trwał do 7 kwietnia, obfitując w wiele wydarzeń. Swoistym wdrożeniem do właściwej pracy nad indywidualnymi tłumaczeniami fragmentów poszczególnych książek było ćwiczenie polegające na przekładzie pierwszych dwóch rozdziałów oryginalnej wersji *Blaszanego bębenka* Güntera Grassa na języki ojczyste uczestników bez wcześniejszego przygotowania. Zabieg ten okazał się trafnym posunięciem, ponieważ już na wstępie dał przedsmak tego, z jak trudnym zadaniem trzeba będzie się zmierzyć. Mimo że tekst był krótki, jego przetłumaczenie nastroczyło wiele problemów, szczególnie ze względu na archaiczne słownictwo, niejednoznaczności czy też specyficzną rytmikę oryginału.

⁸ Zob. *TransStar Europa*, źródło: <http://transstar-europa.com/andrzej-kopacki/> [stan z 12.04.2016].

W trakcie pierwszych warsztatów pięcioosobowa polska grupa⁹ wspierana przez Sławę Lisiecką zajęła się pracą nad tekstem *Salzwasser*¹⁰ (*Słona woda*) autorstwa niemieckiej pisarki młodego pokolenia, poetki i autorki słuchowisk Ulrike Almut Sandig (ur. 1979). Tekst ów tłumaczony był przez wszystkie grupy uczestniczące w projekcie na języki docelowe: chorwacki, czeski, polski, słoweński, ukraiński, by następnie znaleźć się na stronie projektu w formie tekstu oraz jako wersja udźwiękowiona – na płycie z utworami Sandig¹¹. Przed pierwszym spotkaniem zadaniem uczestników było przetłumaczenie całości tekstu, by w trakcie wielogodzinnych i wymagających warsztatów móc pracować nad jego ostatecznym kształtem. Dzięki temu już na wstępie dysponowali oni wiedzą, która okazała się nieodzowną w dalszej pracy translatorskiej. Dogłębna analiza umożliwiła odkrycie elementów, które podczas codziennej lektury, niesłużącej przekładowi, najprawdopodobniej nie zostałyby uwzględnione – pojawiło się wiele skomplikowanych fragmentów i sformułowań, dzięki którym uwaga uczestników skierowana została na specyficzne problemy powstające podczas tłumaczenia tekstów literackich, np. oddawanie języka potocznego, powtórzeń, aliteracji. Dokonany przez organizatorów wybór tekstu, którego autorka w Polsce nie jest znana szerokiemu gronu odbiorców, przyczyni się niewątpliwie do upowszechnienia jej twórczości, dotąd w naszym kraju nietłumaczonej, a zasługującej na uwagę.

W kolejnym etapie trwania projektu uczestnicy tłumaczyli pod opieką swojego mentora jeden z udostępnionych im fragmentów¹² z dorobku

⁹ Spośród około 40 chętnych do grupy tłumaczącej z języka niemieckiego na polski zakwalifikowano pięcioro uczestników z następujących miast: Berlina, Bochum, Łodzi, Poznania i Szczecina.

¹⁰ Wynik pracy tłumaczy dostępny jest na stronie projektu *TransStar Europa*: Ulrike Almut Sandig: *Słona woda*, źródło: <http://transstar-europa.com/ulrike-almut-sandig-salzwasser-polnisch/> [stan z 28.04.2016].

¹¹ Zob. U. Almut Sandig, *Kurzhörspiel Salzwasser*, źródło: <http://ulrike-almut-sandig.de/audiothek/> [stan z 25.04.2016].

¹² Do wyboru udostępniono uczestnikom teksty autorów piszących w języku niemieckim: Angelika Klüssendorf (ur. 1958): *Alle leben so*, Annett Gröschner (ur. 1964): *Berliner Geschichten*, Clemens Meyer (ur. 1977): *Als wir träumten*, Esther Kinsky (ur. 1956): *Banatsko*, Eugen Ruge (ur. 1954, ZSRR): *In Zeiten des abnehmenden Lichts*, Felicitas Hoppe (ur. 1960): *Hoppe*, Gabriele Riedle (ur. 1958): *Überflüssige Menschen*, Gunther Geltinger (ur. 1974): *Mensch Engel*, Hans Joachim Schädlich (ur. 1935): *Anders*, Inka Parei (ur. 1967): *Die Kältezentrale*, *Was Dunkelheit war*, Irena Brezná (ur. 1950, Czechosłowacja): *Die beste aller Welten*, Jan Brandt (ur. 1974): *Gegen die Welt*, Jenny Erpenbeck (ur. 1967): *Aller Tage Abend*, *Tand*, Judith Schalansky (ur. 1980): *Blau steht dir nicht*, Jürgen Becker (ur. 1932): *Aus der Geschichte der Trennungen*, Kathrin Röggla (ur. 1971, Austria): *die alarmbereiten*, Kathrin Schmidt (ur. 1958): *Koenigs Kinder*, Katja Lange-Müller (ur. 1951): *Die Letzten*, Kevin Vennemann (ur. 1977): *Nahe Jedenew*, Lutz Seiler (ur. 1963): *Die Zeit-*

współczesnych pisarek i pisarzy urodzonych w latach 1932–1982. Dla grupy uczestników z Polski językiem wyjściowym był niemiecki, członkowie pięciu grup stypendystów z Niemiec tłumaczyli natomiast ze wszystkich innych języków projektu, tzn. chorwackiego, czeskiego, polskiego, słoweńskiego i ukraińskiego na język niemiecki. Przekłady na język polski wraz z oryginałami będą opublikowane w wydawnictwie Sławy Lisieckiej „Od Do”.

Praca nad tekstami kontynuowana była również podczas kameralnego spotkania polskiej grupy w Berlinie, w samodzielnie wybranej przez uczestników polsko-niemieckiej księgarni „Buchbund”. Dzięki uwagom redakcyjnym naniesionym na przetłumaczony wcześniej tekst *Salzwasser* (*Słona woda*) możliwe było dopracowanie go pod względem stylistycznym oraz spojrzenie na niego – po kilkumiesięcznej przerwie – z innej, świeżej perspektywy. Następnym etapem była praca stypendystów nad wybranymi i przetłumaczonymi przez nich fragmentami tekstów, które w kolejnych latach trwania programu opracowywać będą przede wszystkim indywidualnie, korzystając jednak z pomocy mentorki, grupy oraz wsparcia ze strony niemiecko-polskiego tandemu językowego. Spośród wielu, bo aż ponad czterdziestu, dostępnych tekstów, autorstwa trzydziestu sześciu niemieckich pisarzy, uczestnicy z Polski zdecydowali się na następujące tytuły: *Wo Europa anfängt* (1991) mieszkającej w Niemczech pisarki japońskiego pochodzenia Yoko Tawady, *Nichts ist wie oder Rosa kehrt nicht zurück* (1999) urodzonej na Węgrzech Zsuzsanny Gahse, *Der erste Schnitt* ze zbioru opowiadań *Büchsenlicht* (2005) Svenji Leiber, *Die Geschichte meiner Einschätzungen am Anfang des dritten Jahrtausends* (2008) Petera Lichta oraz *Aller Tage Abend* (2012) Jenny Erpenbeck. Wybór ten wskazuje na popularność autorów z różnych kręgów kulturowych, piszących w języku niemieckim, ponieważ dwoje spośród pięciu uczestników wybrało pisarzy nie pochodzących z Niemiec. Praca stypendystów była więc przekładem w ramach języków z jednego kręgu kulturowego, ale ze względu na korzenie autorów, od-

waage, Michael Köhlmeier (ur. 1949, Austria): *Idylle mit ertrinkendem Hund*, Nora Bossong (ur. 1982): *Sommer vor den Mauern*, Peter Handke (ur. 1942, Austria): *Mein Jahr in der Niemandsbucht*, Ralf Rothmann (ur. 1953): *Junges Licht*, Silke Scheuermann (ur. 1973): *Reiche Mädchen*, Sudabeh Mohafez (ur. 1963, Iran): *Wüstenhimmel Sternenland*, Svenja Leiber (ur. 1975): *Der erste Schnitt*, *Drillen*, *Raschpichler*, *Vermisling* ze zbioru opowiadań *Büchsenlicht*, Terézia Mora (ur. 1971, Węgry): *Der einzige Mann auf dem Kontinent*, Teresa Präauer (1979, Austria): *Für den Herrscher aus Übersee*, Thomas Glavinic (1972, Austria): *Der Kameramörder*, Ulrike Almut Sandig (ur. 1979): *Flamingos*, Wilhelm Genazino (ur. 1943): *Wenn wir Tiere wären*, Wolfgang Herrndorf (1965–2013): *Tschick*, Wolfgang Hilbig (1941–2007): *Der Schlaf der Gerechten*, Wulf Kirsten (1934): *Erdlebensbilder*, Yoko Tawada (1960, Japonia): *Wo Europa anfängt*, Zsuzsanna Gahse (1946, Węgry): *Nichts ist wie oder Rosa kehrt nicht zurück*.

nosiła się też do innych kultur, pociągając przy tym za sobą odwieczne pytanie o wybór jednej ze strategii przekładowych Schleiermachera – przekładu egzotyzowanego lub przekładu udomowionego. W ramach projektu uczestnicy z Polski tłumaczyli też krótkie teksty pochodzącej z Iranu Sudabeh Mohafez, np. *die zweite stille* ze zbioru *Das Zehn-Zeilen-Buch* (2010).

Jedną z niekwestionowanych zalet spotkań była ich regularność i odpowiednie przerwy między poszczególnymi wydarzeniami. Dzięki wystarczająco długim odstępom czasu uczestnicy mogli w spokoju pracować nad przekładami, dobrze poznać dorobek autorów, których teksty tłumaczyli, oraz poszerzyć wiedzę na temat twórczości innych autorów, odkrytych dzięki warsztatom. W czasie trwania projektu polska grupa uczestniczyła w sześciu spotkaniach. Pierwsze z nich, inauguracyjne, odbyło się w Łodzi, kolejne miały miejsce w Berlinie (28–29 września 2013), Krakowie (16–19 stycznia 2014), czeskim Uściu nad Łabą (24–28 września 2014), Tybindze (6–9 maja 2015) oraz Pradze (4–7 czerwca 2015).

Prezentacja wyników pracy przez stypendystów podczas imprez otwartych: spotkania z autorami, publiczne odczyty, referaty

W ramach programu *TransStar Europa* od stycznia 2014 do jesieni 2015 funkcjonował projekt *Tłumaczeniowa Kostka Rubika – sześć odston europejskiej literatury i jej przekładu* (*Übersetzungswürfel: Sechs Seiten europäischer Literatur und Übersetzung*), który był swoistym uzupełnieniem programu, skierowanym do szerokiego grona odbiorców. Gościł on w następujących europejskich miastach: Krakowie, Stuttgart, Lublanie, Tybindze, Pradze oraz Berlinie, a więc w czterech z ośmiu uczestniczących w projekcie państw. Stypendystom z Polski zagwarantowano udział w trzech imprezach – w Krakowie, Tybindze i Pradze. Projekt ów obfitował w szereg kilkuniedniowych wydarzeń artystycznych, tj. odczytów, dyskusji, prezentacji dotyczących tłumaczeń literatury. W imprezach towarzyszących uczestniczyli oprócz uznanych artystów także młodzi, początkujący pisarze. Projekt wspierany był przez niemiecką Fundację Kultury (Kulturstiftung des Bundes), program Unii Europejskiej *Lifelong Learning* oraz Fundację im. Roberta Boscha (Robert Bosch Stiftung). W ramach *Tłumaczeniowej Kostki Rubika* odbył się szereg spotkań z autorami i tłumaczami oraz czytanie fragmentów książek i ich przekładów w wybranych kawiarniach. Tak o projekcie pisali sami organizatorzy:

Projekt poszukuje nowych form wyrazu dla procesu tłumaczeniowego, np. w obrazowaniu i udźwiękowieniu lub też opracowaniu muzycznym. W ten sposób tłuma-

czenie zostaje uwolnione od starych, skupionych na tekście pojęć, jak wierność i piękno, i powstaje nowa jakość [...]. W rubrykach „przeczytane”, „zagrane”, „wymienione”, „oszukane”, „pokrzyżowane”, „szukane i znalezione” czekają na publiczność pasjonujące wydarzenia [...]”¹³.

Warsztaty i seminaria tłumaczeniowe urozmaicone były różnymi dodatkowymi wydarzeniami, które umożliwiały promocję polskiej literatury wśród uczestników spoza naszego kraju, a literatury obcej, w tym przede wszystkim niemieckiej, wśród Polaków. Do takich wydarzeń należały głównie spotkania z autorami, których teksty wybrane zostały przez uczestników projektu. Pierwsze takie spotkanie odbyło się w Łodzi z udziałem polskiego pisarza, publicysty i dziennikarza Daniela Odiji, przedstawiciela tzw. Prozy Północy, którego utwory *Ulica* (2001, niem. *Auf offener Straße*) i *Tartak* (2003, niem. *Das Sägewerk*) przetłumaczone zostały przez Martina Pollacka. Kolejnym spotkaniem był wieczór autorski zatytułowany „Gdzie zaczyna się Europa” w krakowskiej Willi Decjusza z piszącą w języku niemieckim japońską autorką Yoko Tawadą oraz jej tłumaczkami na chorwacki, polski i ukraiński, podczas którego stypendystki zaprezentowały przekłady tekstów autorki. Wieczór ten stanowił swoistą podróż po Europie i Japonii, był też pewnym zobrazowaniem związku pomiędzy językiem, tekstem i kulturą.

Publiczna prezentacja fragmentów przetłumaczonych przez uczestników projektu z Polski miała miejsce w jednej z krakowskich kawiarni i była moderowana przez mentorę grupy – Sławę Lisiecką. Stypendyści zaprezentowali szereg nieprzetłumaczonych dotąd i nieznanych polskim czytelnikom utworów ze współczesnej prozy niemieckiej, wspomniane już wcześniej: *Die Geschichte meiner Einschätzungen am Anfang des dritten Jahrtausends* Petera Lichta, *Der erste Schnitt* Svenji Leiber, *Nichts ist wie oder Rosa kehrt nicht zurück* Zsuzsanny Gahse oraz *Aller Tage Abend* Jenny Erpenbeck. Polskim akcentem było wystąpienie Sylwii Chutnik, która odczytała fragmenty swojej powieści *Dzidzia* (2009). Następnie odbyła się rozmowa autorki z tłumaczkami jej tekstów, moderowana przez Olafa Kühla.

W Collegium Bohemicum w ramach drugich warsztatów *TransStar Europa* odbyło się spotkanie z czeską autorką i tłumaczką z niemieckiego – Radką Denemarkovą (ur. 1968). Podczas wieczoru opowiadała ona o swojej twórczości w kontekście aktualnej literatury czeskiej. Tematem był m.in. styl w jej powieści *Kobold* (2011) oraz tytuł jej książki *Peníze od Hitlera* (2006, pl. *Pieniądze od Hitlera*), zmieniony przez tłumacza w niemieckim przekładzie na *Ein herrlicher Flecken Erde* z powodu niemieckich odbiorców, często stroniących od tematu drugiej wojny światowej i Hitlera. Poja-

¹³ Zob. TransStar Europa, źródło: http://transstar-europa.com/category/events/translation_cubes/page/5/ [stan z 2.04.2016], przeł. K.M.

wiło się też pytanie, jak dalece wolno tłumaczowi odbiegać w swoim tekście od oryginału, zobrazowane translatorską aktywnością Denemarkovej, która w jednej z tłumaczonych powieści (Michael Stavarič: *stillborn*) zupełnie zmieniła jej kulisy, przenosząc akcję z Wiednia do Pragi.

W praskim Instytucie Goethego odbyło się spotkanie z autorką i tłumaczką Zsuzsanną Gahse oraz tłumaczkami fragmentów jej powieści *Nichts ist wie oder Rosa kehrt nicht zurück* na język polski i ukraiński, moderowane przez koordynatorkę projektu – Claudię Dathe. Do tematów poruszonych na spotkaniu należały m.in. ucieczka, migracja, doświadczenia, język, gry językowe, tłumaczenie.

W Instytucie Goethego w Krakowie stypendyści projektu *TransStar Europa* przedstawili i skomentowali dla publiczności „Rzeczy, których nie ma nigdzie indziej”, w więc pewne niepowtarzalne elementy, które są typowe dla poszczególnych krajów, języków, regionów i dlatego trudne do przetłumaczenia. Podejmowane były najróżniejsze kwestie, np. problem tłumaczenia tekstów, w których pojawia się kilka języków, zagadnienie rodzaju w języku niemieckim, gdy narracja prowadzona jest w pierwszej osobie i trudno zidentyfikować płeć protagonisty. Za niełatwe uznano przełożenie śmierci z języka niemieckiego (rodzaj męski) na języki słowiańskie. Podjęto też rozważania na temat humoru, specyficznych odwołań do kultury i historii, które dla przedstawicieli innych krajów mogą być niezrozumiałe. Prezentowane przez prowadzących przykłady pokazywały, jak wielką zręcznością musi wykazać się tłumacz, by nie zatracić obrazów oryginału, lecz umiejętnie je oddać.

Co zostało po *TransStar Europa*?

Kopalnią wiedzy na temat programu *TransStar Europa* oraz projektu *Tłumaczeniowa Kostka Rubika – Literatura europejska i przekład w sześciu odstępach* jest współprowadzona przez uczestników programu strona internetowa www.transstar-europa.com, która zawiera wiele informacji o programie, wydarzeniach, uczestnikach i mentorach, jak również wyniki pracy translatorskiej, bogate fotorelacje, dyskusje, sprawozdania ze spotkań. Dostępna jest w języku niemieckim i angielskim, a niektóre wpisy są w językach ojczystych stypendystów. Na stronie założona została rubryka *TransStar für Dich (TransStar dla Ciebie)* z różnorodnymi materiałami do pobrania na temat projektu, zawierająca też informacje o publikacjach i kursach. Równie cenną inicjatywą jest rubryka *Tłumacz miesiąca*, w której prezentowani byli systematycznie tłumacze z poszczególnych krajów, czę-

sto nieznanymi, np. tłumaczący na język polski Heinrich Kunstmann¹⁴ (1923–2009) i Doreen Daume¹⁵ (1957–2013). Na uwagę zasługuje także blog: <http://transstar-europa.com/category/blog/>, który obfituje w szereg praktycznych i teoretycznych informacji związanych z przekładem literatury. Kolejną ważną stroną jest profil facebookowy¹⁶ z zamieszczonymi na nim informacjami o publikacjach naukowych i antologiach powstałych w czasie trwania programu i po jego zakończeniu, relacjami ze spotkań autorskich, informacjami o organizacjach wspierających przekład literacki.

W ramach projektu powstała internetowa platforma, która umożliwiała uczestnikom z różnych krajów wspólną pracę nad tłumaczeniami. Stała się ona też podstawą do dalszej wymiany po zakończeniu przedsięwzięcia. Efekty prac będą wykorzystane do badań w zakresie studiów transkulturowych i translatorskich. Przesyłane regularnie newslettery – średnio cztery w ciągu roku – od koordynatorów projektu zawierały informacje o nowych publikacjach, konkursach i stypendiach translatorskich, o podejmowanych w ramach projektu inicjatywach, np. Lipskich Targach Książki, czy też o wykładach otwartych.

Jednym z celów projektu było stworzenie modułu tłumaczeń literackich, który bazować miał na problemach omawianych w czasie trwania warsztatów. Pojawiały się one często w pracy nad przekładem i wymagały często długich godzin na wypracowanie akceptowalnych rozwiązań. Moduł ten może zostać włączony do programów nauczania na uniwersytetach, które wzięły czynny udział w projekcie, jak również w innych ośrodkach edukacyjnych, niezwiązanych z programem *TransStar Europa*. Pojawiające się podczas tłumaczeń problematyczne kwestie zostały skrupulatnie zebrane i zilustrowane przykładami, jak można je rozwiązać. Dzięki tym zabiegom będą z nich mogli korzystać pracownicy zajmujący się prowadzeniem kursów oraz warsztatów dotyczących przekładu literackiego. Powstał również kurs pilotażowy zatytułowany *Wprowadzenie do tłumaczeń literackich*. Może być on wykorzystany w programie studiów filologicznych w celu przybliżenia studentom zagadnień przekładu literackiego. Innym kursem pilotażowym jest *Międzynarodowa promocja kultury*. Poświęcony jest zagadnieniu zarządzania kulturą i może być realizowany w ramach kształcenia filologicznego oraz na innych kierunkach, które związane są z promocją

¹⁴ M. Foik, *Heinrich Kunstmann*, źródło: <http://transstar-europa.com/heinrich-kunstmann/> [stan z 18.04.2016].

¹⁵ M. Breuer, J. Waloszczyk, *Doreen Daume (1957–2013)*, źródło: <http://transstar-europa.com/doreen-daume-1957-2013/> [stan z 11.04.2016].

¹⁶ *TransStar Europa*, źródło: <https://www.facebook.com/Transstar-Europa-566118766746461/> [stan z 20.04.2016].

kultury, stosunkami międzynarodowymi oraz naukami ekonomicznymi. Pojawił się ponadto pomysł przeprowadzenia szkoleń w ramach szkoły letniej.

Uwieńczeniem programu jest wydanie tomu naukowego *Übersetzungslandschaften. Themen und Akteure der Literaturübersetzung in Ost- und Mitteleuropa*¹⁷ (*Krajobrazy tłumaczeń literackich. Tematy i twórcy przekładów literackich w Europie Wschodniej i Środkowej*). Zawiera on teksty dotyczące badań nad przekładem literackim oraz przegląd literackich krajobrazów w Niemczech, Czechach, Słowenii, Polsce, Chorwacji i na Ukrainie. Można znaleźć w nim szereg informacji obrazujących najważniejsze tendencje w rozwoju literatury i instytucjonalizacji przekładu literackiego w wyżej wymienionych państwach¹⁸.

Obok rozwiązań translatorskich po programie pozostało wiele innych cennych elementów. Pisarka z Berlina, Ulrike Almut Sandig, autorka książki *Salzwasser*, której fragmenty tłumaczone były na wszystkie języki uczestników programu, zaprezentowała na spotkaniu recytatorsko-muzycznym w Krakowie (zatytułowanym *Poezja dla zwolenników muzyki pop*) wiersze z tomików *Dickicht* i *Streumen*, otwierając przed publicznością trzecią drogę między wierszem a poezją śpiewaną¹⁹. Na początku 2015 roku wydana została płyta CD, która zawiera muzyczne opracowanie opowiadania *Salzwasser* oraz nagrania fragmentów wszystkich tłumaczeń tego tekstu, które powstały w ramach projektu.

Program *TransStar Europa* reprezentowany był dwukrotnie na Lipskich Targach Książki – w dniach 13–16 marca 2014 roku i 12–15 marca w roku następnym. Podczas pierwszych targów pojawiły się polskie akcenty, ponieważ uczestnicy projektu czytali przetłumaczone przez stypendystów na język niemiecki teksty współczesnych autorów, wśród których znaleźli się też Polacy: Krzysztof Varga (*Gulasz z turula*, 2008), Ignacy Karpowicz (*Baladyny i Romanse*, 2010) i Tomasz Różycki (*Bestiarium*, 2012). W utworach tych poruszane były wątki tożsamości, obcości, granic, nowego początku. Schamma Schahadat zaprezentowała twórczość Daniela Odiji.

Projektem pośrednio związanym z przekładem była zainicjowana przez fotografa Przemka Zajferta *Camera Obscura – miejsca tłumaczeń*, czyli sze-

¹⁷ *Übersetzungslandschaften. Themen und Akteure der Literaturübersetzung in Ost- und Mitteleuropa*, red. Sch. Schahadat, Št. Zbytovský, transcript Verlag, Bielefeld 2016.

¹⁸ Zob. *TransStar: Raising transcultural, digital and multitranslational competences*, źródło: <http://transstar-europa.com/download/downloads/TransStar%20Abschlussbericht%20PL.pdf> [stan z 2.04.2016].

¹⁹ Zob. Uniwersytet Eberharda Karola w Tybindze, *1. Netzwerktreffen Krakau, 16.–19. Januar 2014*, źródło: <https://www.uni-tuebingen.de/fakultaeten/philosophische-fakultaet/fachbereiche/neuphilologie/slavisches-seminar/transstar/veranstaltungen.html> [stan z 13.04.2016].

reg zdjęć wykonanych przez uczestników programu *TransStar Europa* wykorzystywaną w fotografii artystycznej techniką otworkową, a więc pierwowzorem aparatu fotograficznego, tzn. poprzez kilkudniowe naświetlania kliszy w nasłonecznionym miejscu. Zamierzeniem autorów projektu było ukazanie miejsc ściśle związanych z przekładem, tj. takich, w których tłumacze chętnie pracują i uważają za ważne w swojej pracy, dzięki którym czerpią inspirację. Jako komentarz do swoich zdjęć uczestnicy napisali teksty w języku ojczystym, a ich partnerzy z niemieckojęzycznych tandemów przetłumaczyli je na swój język ojczysty. Zdjęcia wraz z opisami zaprezentowane zostały m.in. na stronie pomysłodawcy²⁰, a piętnaście spośród nich podczas wystaw objazdowych w Lublanie, Tybindze, Pradze i Stuttgarcie oraz podczas Targów Książki Arsenal w Kijowie.

Najważniejsi byli jednak sami uczestnicy – przyszli menadżerowie kultury, gruntownie przeszkoleni w trakcie trwania programu. Dzięki *TransStar Europa* nastąpiło też zacieśnienie kontaktów pomiędzy europejskimi instytucjami w zakresie wymiany literackiej oraz przekładu literackiego, co zapewne pomoże zapobiec marginalizacji w postrzeganiu poszczególnych kultur i literatur, szczególnie tych należących do obszaru Europy Środkowo-Wschodniej i Południowej. Wpływ, jaki *TransStar Europa* wywarł na osoby uczestniczące w imprezach otwartych poświęconych przekładowi, literaturze, tzw. mniejszym językom, a w ciągu trzech lat odbyło się ich aż 40 w 15 miastach Europy, jest nie do przecenienia. Jednym z najważniejszych efektów dla Polaków będzie niewątpliwie wydanie książki z przekładami polskiej grupy, w której pojawią się teksty niepublikowanych dotąd w Polsce autorów niemieckojęzycznych. Mentorzy wciąż angażują swoich uczniów do nowych zadań, np. Sława Lisiecka będzie realizowała nowy projekt wydawniczy w swoim wydawnictwie „Od Do” – trzy uczestniczki zajmują się tłumaczeniem 140-stronicowej książki *Fremdsprechen* (2013) autorstwa Esther Kinsky, urodzonej w 1956 roku pisarki, poetki i uznanej tłumaczki literatury z polskiego (m.in. Olgi Tokarczuk, Magdaleny Tulli i Joanny Bator), angielskiego i rosyjskiego. W ramach przedsięwzięcia ukazały się już dwa tomy naukowe, pięć antologii z przekładami tekstów oraz tłumaczenie powieści Ernsta Haffnera *Blutsbrüder* na język chorwacki. Wszystkie wymienione działania i płynące z nich korzyści przyczyniać się będą do upowszechnienia literatury europejskiej oraz dialogu między poszczególnymi państwami, a więc poszerzenia horyzontów i pogłębienia wiedzy literackiej.

²⁰ P. Zajfert, źródło: <http://zajfert.de/camera-obscura-orte-des-uebersetzens> [stan z 12.04.2016].

Bibliografia

Majkiewicz A., *Seria Schritte/Kroki na polskim rynku wydawniczym*, „Studia Neofilologiczne”, t. 11: *Współczesna recepcja literatury niemieckojęzycznej XX i XXI wieku*, red. J. Ławnikowska-Koper, A. Majkiewicz, A. Szyn- dler, Częstochowa 2015, s. 213–232, <http://dx.doi.org/10.16926/sn.2015.11.13>.

Übersetzungslandschaften. Themen und Akteure der Literaturübersetzung in Ost- und Mitteleuropa, red. Schahadat Sch., Zbytovský Št., transcript Ver- lag, Bielefeld 2016.

Strony www

Almut Sandig U., *Kurzhörspiel Salzwasser*, źródło: <http://ulrike-almut-sandig.de/audiothek/> [stan z 25.04.2016].

Breuer M., Waloszczyk J., *Doreen Daume (1957–2013)*, źródło: <http://transstar-europa.com/doreen-daume-1957-2013/> [stan z 11.04.2016].

Foik M., *Heinrich Kunstmann*, źródło: <http://transstar-europa.com/heinrich-kunstmann/> [stan z 18.04.2016].

Krogulska H., *Europejski projekt wspierający przekład literacki TransStar, czyli „Tłumacze wychodzą z cienia”*, Instytut Goethego, źródło: <https://www.goethe.de/ins/pl/pl/kul/mag/20607304.html> [stan z 1.04.2016].

Różańska M., *TransStar Europa*, Willa Decjusza, źródło: <http://villa.org.pl/villa/program/transstar-europa/> [stan z 12.04.2016].

TransStar Europa, źródło: <https://www.facebook.com/Transstar-Europa-566118766746461/> [stan z 20.04.2016].

TransStar Europa, źródło: <http://transstar-europa.com/andrzej-kopacki/> [stan z 12.04.2016].

TransStar Europa, źródło: <http://transstar-europa.com/category/blog/> [stan z 10.04.2016].

TransStar Europa, źródło: http://transstar-europa.com/category/events/translation_cubes/page/5/ [stan z 23.04.2016].

TransStar Europa. Studenci i młodzi profesjonaliści realizują ideę transkulturalnej Europy, Komisja Europejska, źródło: http://ec.europa.eu/languages/inspire/20140520-transstar_pl.htm [stan z 23.04.2016].

TransStar Europa: Ulrike Almut Sandig: Słona woda, źródło: <http://ransstar-europa.com/ulrike-almut-sandig-salzwasser-polnisch/> [stan z 28.04.2016].

TransStar: Raising transcultural, digital and multitranslational competences, źródło: <http://transstar-europa.com/download/downloads/TransStar%20Abschlussbericht%20PL.pdf> [stan z 2.04.2016].

Uniwersytet Eberharda Karola w Tybindze. 1. Netzwerktreffen Krakau, 16.-19. Januar 2014, źródło: <https://www.uni-tuebingen.de/fakultaeten/philosophische-fakultaet/fachbereiche/neuphilologie/slavisches-seminar/transstar/veranstaltungen.html> [stan z 13.04.2016 r.].
Zajfert P., *Camera Obscura – miejsca tłumaczeń*, źródło: <http://zajfert.de/camera-obscura-orte-des-uebersetzens> [stan z 12.04.2016].

**„To get out of the shade, wardrobe and cellar” –
an international literary translation programme „TransStar
Europa” and its influence over the reception of German-
-speaking literature of the 20st and the 21st centuries
in Poland**

Summary

The author presents *TransStar Europe*, a new European project and its part „Translating Cube: Six Sides of European Literature and Translation“ from her own perspective like participant in the years 2013-2015. This project has been funded by the EU program called „Lifelong Learning“ and with support from the European Commission. It placed its focus on smaller Central- and Southeastern languages, its literatures and cultures and involved students and young professionals of Austria, Germany, Poland, the Czech Republic, Croatia, Slovenia, Switzerland and Ukraine who got the opportunity to become acquainted with literary translation and the basics of European cultural management. They have worked individually, in groups, in tandems and each participant had received mentoring on his translations – e.g. from Sława Lisiecka. The result is among other things an anthology containing translated texts of contemporary German-speaking literature. *TransStar Europe* participants have gained new knowledge thanks to seminars, discussions, cultural events, evenings with authors and the presence at the Leipzig Book Fair.

Keywords: project *TransStar Europe*, Central- and Southeastern languages, literary translation, German-speaking literature, cultural management.

**„Aus dem Schatten heraustreten, aus dem Schrank
und Keller kommen“ – das internationale Literatur- und
Übersetzungsprojekt *TransStar Europa* und sein Einfluss
auf die Rezeption der deutschsprachigen Literatur des
20. und 21. Jahrhunderts in Polen**

Zusammenfassung

Die Autorin des Artikels stellt das neue europäische Programm *TransStar Europa* dar, das von der Europäischen Kommission unterstützt und mit den Mitteln des EU-Programms „Life-

long learning“ gefördert wurde sowie das in seinem Rahmen entstandene Projekt „Übersetzungswürfel: Sechs Seiten europäischer Literatur und Übersetzung“, an denen sie als Stipendiatin 2013–2015 teilgenommen hat. Die beiden Unternehmen hatten zum Ziel, jene Sprachen zu fördern, die dem ostmittel- und südosteuropäischen Raum gehören sowie die Vielfalt seiner Literatur und Kultur. Am Programm haben Studierende und die sogenannten *young professionals* teilgenommen, die sich in acht Ländern beworben haben: in Deutschland, Kroatien, Österreich, Polen, der Schweiz, Slowenien, Tschechien und der Ukraine. Sie hatten dann die Möglichkeit, sich in das literarische Übersetzen und in die Grundlagen des europäischen Kulturmanagements einzuarbeiten. Sie arbeiteten individuell, in Gruppen, in Sprachtandems und auch mit ihren Mentoren – z. B. mit Sława Lisiecka, was dann Erträge brachte u. a. in Form einer Anthologie übertragener Passagen aus der deutschsprachigen Gegenwartsliteratur. Zahlreiche Treffen, Autorenlesungen, Vorführungen sowie die Teilnahme der Stipendiaten an der Buchmesse in Leipzig haben ihr translatorisches und literarisches Wissen erweitert. Die Autorin betont die Tatsache, dass die oft mühselige und zeitaufwendige Arbeit an den Übersetzungen dank der angebotenen Veranstaltungen, an denen sich jeder beteiligen konnte, abwechslungsreich wurde. Die Teilnahme am Programm *TransStar Europa* war zweifelsohne eine Bereicherung sowohl für Stipendiaten als auch Organisatoren.

Schlüsselwörter: Projekt *TransStar Europe*, Mittel- und osteuropäische Sprachen, literarische Übersetzung, deutschsprachige Literatur, Kulturmanagement.